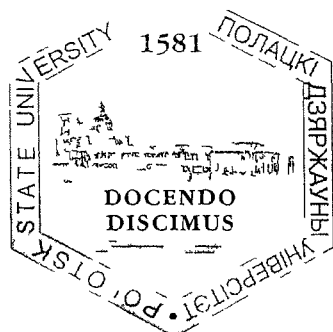

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ
УЧРЕЖДЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ
«ПОЛОЦКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ»

ТРУДЫ

МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

ПОЛОЦКОГО

ГОСУДАРСТВЕННОГО

УНИВЕРСИТЕТА

Основан в 2004 г.

Выпуск 20

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

Философия

История

**Психология, педагогика
и методика преподавания**

Новополоцк

2007

ИСТОРИЯ

УДК 27(476)

ДВА «ЗАЛАТЫЯ ВЯКІ» ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА
Ў РЭЛІГІЙНАЙ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

В.У. ЧАРАЎКО

(Прадстаўлена: канд. гіст. навук, дац. В.І. ШАЙКОЎ)

У артыкуле параўноўваецца рэлігійная палітыка Вялікага княства Літоўскага на працягу двух перыядаў, якія былі вызначаны М. Гусоўскім і Ф. Еўлашоўскім у якасці «залатога века» ВКЛ. Зроблена выснова аб тым, што ў першым выпадку няўдачы ў рэлігійнай сферы кампенсаваліся поспехамі ў іншых галінах, у другім выпадку сітуацыя была адваротнай.

«Залатым векам» завецца пэўны этап мінулага, эпоха найвышэйшага ўздыму, час росквіту. Ужываючы гэта словазлучэнне, мы маем на ўвазе дзве акалічнасці. Па-першае, прызнаем недасканаласць сучаснага ладу рэчаў. Па-другое, вызначаем вылучаны перыяд мінулага ў якасці ўзора, ад якога адышлі.

«Княжанне Вітаўта лічаць усе летапісцы
Росквітам княства Літоўскага, нашага краю,
І называюць той век залатым», –

адзначыў Мікола Гусоўскі ў выдадзенай у 1523 годзе паэме «Песня пра зубра» [1, с. 348, 363]. Аўтар патлумачыў, чым выклікана наданне перыяду праўлення Вітаўта такой «шаноўнай назвы»: манарх ахрысціўся, панішчыў паганскіх ідалаў, будаваў цэрквы, «служкам духоўным адвальваў з угоддзяў не скупа» [1, с. 363 – 364]. Значна больш увагі ў паэме, аднак, адведзена апісанню дзяржаўных спраў улада-ра, асабліва яго вайсковых турбот [1, с. 360 – 363]. Адсюль зразумела, які аспект дзейнасці Вітаўта здаваўся паэту найбольш істотным.

Меней чым праз стагоддзе наваградскі падсудак Фёдар Еўлашоўскі выклаў уласнае бачанне «залатога веку»: «...на он час розность вяры не чинила наймнейшей розности в милости приятельской, для чего самого тамтот век злотым ми се види от нинейшого веку, кгде юж и межи еднэй вяры людьми облуда всё заступила...» [1, с. 482, 484]. «Тамтот век» – перыяд праўлення Жыгімонта Аўгуста (1548 – 1572); падзеі «нннейшого веку» адбываліся ў пачатку XVII стагоддзя [1, с. 484; 2, с. 628].

Супаставім меркаванні М. Гусоўскага і Ф. Еўлашоўскага. У першым выпадку канфесійная сітуацыя лічылася толькі адным з фактараў, паспрыяўшых «залатому веку», у другім яна ўспрымаецца ў якасці галоўнай яго ўмовы. Чым гэта выклікана? Каб адказаць на гэтае пытанне, трэба параўнаць рэлігійную палітыку Вітаўта і Жыгімонта II.

Прышоўшы да ўлады ў якасці палітычнага праціўніка Ягайлы, Вітаўт, аднак, працягнуў ягоную уніфікуючую рэлігійную палітыку, накіраваную на ўзмацненне каталіцтва. У Віленскай дыяцэзіі ён заснаваў 11 новых парафій [3, с. 213]. Галоўная ўвага ўдзялялася хрышчэнню балцкага насельніцтва. У 1417 годзе было ўтворана Жамойцкае біскупства [4, с. 112 – 113; 3, с. 213]. Беларусаў-праваслаўных мяняць веру не прымушалі: «А які русін будзе, а пажадае па сваёй волі хрысціцца, той хай хрысціцца; а які не пажадае, ён будзе ў сваёй веры», – зазначыў вялікі князь [5, с. 472].

Знешнепалітычныя пралікі (паражэнне пад Ворсклай) і пагроза з боку Ордэна прымуслі Вітаўта захоўваць цесны саюз з Польшчай. Больш таго, у 1413 годзе адбылося заключэнне Гарадзельскай уніі [6, с. 90]. Вышэйшыя пасады цяпер павінны былі займаць «толькі каталіцкай веры прыхільнікі», праваслаўныя не маглі ўваходзіць у склад вялікакняжацкай рады («таму што часта розніца ў верах прыводзіць да розніцы ў поглядах, і праз гэта аказваюцца вядомымі такія рашэнні, якім належыць у тайне быць захоўваемым») [7, с. 68 – 70]. Пад вышэйшымі пасадамі разумеюцца чатыры (віленскага і троцкага ваяводаў і кашталянаў), а пад радай маецца на ўвазе яе сціслы склад [8].

Праваслаўныя князі і баяры ў Гарадзельскім з'ездзе не ўдзельнічалі. На землі-вобласці Беларусі (Полацкую, Віцебскую, Смаленскую) гэтыя рашэнні не распаўсюджваліся, палітычныя правы князёў і баяраў тут не аспрэчваліся. Аднак яны страчвалі магчымасць усялякага ўплыву на дзяржаўную ўладу ў цэлым, што выклікала разлад [6, с. 91 – 92].

Нельга сказаць, што Вітаўт не ўдзяляў увагі праваслаўю. У яго праўленне паўстаюць новыя цэрквы ў Слуцку, Крэве, Браславе, Мазыры, Віцебску, Наваградку і інш. [9, с. 483]. У 1405 годзе тураўскі епіскап Антоній атрымаў загад ахрысціць Верхненёманскую Літву [9, с. 438]. Калі ў 1406 годзе памёр Кіпрыян, вялікі князь адправіў у Канстанцінопаль для пасвячэння на мітраполію полацкага епіскапа Феадосія [4, с. 117; 10, с. 100; 6, с. 92]. Аднак патрыярх паставіў грэка Фоція [4, с. 117; 10, с. 100]. Паколькі той выказаў большую прыхільнасць да Масквы, манарх пайшоў на аднаўленне асобнай мітраполіі, не зважаючы на проці-

дзееinne патрыярха. У 1415 годзе царкоўны сабор у Наваградку аддзяліў праваслаўную царкву ВКЛ ад Масквы і абраў мітрапалітам Грыгорыя Цамблака («понеже видѣхомъ презираему отъ митрополита Фотіа церковь кievскую, ... имуще убо пастыря именемъ, дѣломъ же не имуще...») [6, с. 92 – 93; 11, стб. 300 – 314].

Пра ігнараванне інтарэсаў праваслаўя дзяржавай казаць, такім чынам, не выпадае. Як суаднесці гэта з неталерантнай палітыкай Вітаўта? І якім чынам меркаваў апошні зняць напружанасць у грамадстве?

Вітаўт выступіў не супраць заходняй арыентацыі ВКЛ, а супраць прапольскага яе варыянту. Каб быць прызнаным на Захадзе, неабходна было вызнаваць каталіцтва. Сапраўднай еўрапейскай краінай магла лічыцца толькі тая, чый манарх прайшоў праз абрад каранавання, да чаго, як вядома, Вітаўт паслядоўна ішоў усё жыццё [6, с. 93 – 94; 12]. Каранаванне павінна было ліквідаваць усё дамаганні Польшчы. Аднак для гэтага трэба было быць хрысціянскай (каталіцкай) дзяржавай. Перавесці ў каталіцтва праваслаўнае насельніцтва было немагчыма і не патрэбна – дастаткова было ахрысціць язычнікаў і забяспечыць касцёлу дамінауючае становішча, што і рабілася.

Аднак у Еўропе Вялікае княства Літоўскае ўспрымалася як паганская дзяржава, чаму немала спрыялі крыжакі. Яны былі зацікаўлены ў язычніцкім «іміджы» ВКЛ, бо ён гарантаваў Ордэну існаванне [13, с. 551]. Некалі, у 1365 годзе, з-за неадпаведнасці такіх заяў рэчаіснасці адзін з крыжовых паходаў нават сарваўся – атрад англійскіх і шатландскіх рыцараў каля Гародні сустрэлі праваслаўныя святары з крыжамі і харугвамі, рыцары моцна здзівіліся наяўнасці тут хрысціян і павярнулі назад [14, с. 101]. Напярэдадні Крэўскай уніі крыжакі распаўсюджвалі плёткі, нібыта Польшча пасля саюза з ВКЛ стане язычніцкай, і робіцца гэта для знішчэння каталіцтва [9, с. 327]. Калі пасля разгрому Тамерланам Тахтамыша ў XIV стагоддзі ў ВКЛ знайшла прытулак значная колькасць татараў, крыжацкая прапаганда зноў актывізавалася. У Англіі, Францыі, Германіі храністы называлі Вітаўта «сарацынскім уладыкам» і «герцагам сарацын» [13, с. 551].

Таму Гарадзельская унія 1413 года – саюз з каталіцкай Польшчай – павінна была супакоіць рымскую курыю, якая не вельмі прыхільна паглядала на Вялікае княства пасля Грунвальда [2, с. 495; 9, с. 430]. А згода папы патрабавалася для каранавання [9, с. 430].

Што да кансалідацыі грамадства, дык тэарэтычна яе верагодна было дасягнуць не на грунце талерантнасці, а шляхам заключэння уніі паміж каталіцкай і праваслаўнай царквамі. Магчымасць уніі абмяркоўвалася яшчэ ў 1396 годзе па ініцыятыве Ягайлы, якому яна павінна была даць ідэалагічную базу для больш надзейнага аб'яднання ВКЛ і Польшчы [15, с. 26]. На той час ідэя не атрымала развіцця. Унія магла забяспечыць гуртаванне насельніцтва, таму да яе ў першай чвэрці XIV стагоддзя звярнуўся Вітаўт. Для гэтага неабходна было адасобіць праваслаўную царкву ВКЛ ад Масквы, што было зроблена ў 1415 годзе. У 1418-м на Канстанцкі сабор каталіцкай царквы прыбыла дэлегацыя на чале з Грыгорыем Цамблакам. Сабор да таго часу ўжо прызнаў прычашчэнне міран хлебам і віном (якога патрабаваў Ян Гус і якое практыкавалася ў праваслаўі) «ерэтычным», што не магло не паўплываць на пазіцыю праваслаўных іерархаў [4, с. 18]. Г. Цамблак выступіў з прамовай, заклікаўшы да аб'яднання царквы і касцёла на раўнапраўных умовах і прысягнуў папе ад імя праваслаўных ВКЛ [16, с. 229; 13, с. 33]. Аднак прапанаваная гуманістычная мадэль глабальнай уніі не была прынятая ні папам, ні праваслаўнымі епіскапамі, ні патрыярхам [16, с. 229; 13, с. 33; 15, с. 28]. Унія не ажыццявілася. Літоўская мітраполія неўзабаве перапыніла існаванне [6, с. 93]. Праўда, з улікам мірных у той час адносін з Масквой гэта пакуль не было небяспечна для ВКЛ. Затое раней падначаленае непасрэдна папе Віленскае біскупства з 1415 года пачало падпарадкоўвацца арцыбіскупу (мітрапаліту) гнезненскаму – прымасу Польшчы [5, с. 366; 15, с. 93]. У 1427 годзе тое ж адбылося з Жамойцкай дыяцэзіяй [2, с. 541]. Гэта ўзмацніла уплыў Польшчы, якая цяпер набывае вялікае значэнне ў планах рымскай курыі, бо задача хрышчэння паганцаў страціла актуальнасць і паўставала задача пашырэння каталіцтва сярод праваслаўных [17, с. 253]. Калі ўлічыць, што Вялікае княства Літоўскае не стала каралеўствам, можна канстатаваць няўдачу намаганняў Вітаўта ў канфесійнай сферы.

Аднак манарх дасягнуў значных поспехаў у іншых сферах дзяржаўнай дзейнасці, таму перыяд яго праўлення стаў часам найвялікшай магутнасці Вялікага княства Літоўскага, нягледзячы на пралікі ў рэлігійнай палітыцы.

Другі «залаты век» ВКЛ – час Рэфармацыі. Маштабныя змены ў рэлігійным жыцці, выкліканыя ёй, прывялі да ўскладнення міжканфесійных адносін і карэктароўкі рэлігійнай палітыкі. У 1563 годзе на Віленскім сойме па прапанове праваслаўнай шляхты былі адменены дыскрымінацыйныя артыкулы Гарадзельскага прывілея, што стала магчымым дзякуючы падтрымцы ініцыятывы пратэстантамі [6, с. 198]. Супрацоўніцтва плыняў-канкурэнтаў было выгадным для абодвух бакоў. Улада згадзілася на гэта з нагоды падрыхтоўкі да уніі з Польшчай, каб дамагчыся кансалідацыі шляхты ВКЛ. Сітуацыя адлюстроўвала рэальны расклад: у 1569 годзе ў сенаце ВКЛ з 22 членаў пратэстантызм вызнавалі 15 чалавек; у 1572 годзе з той жа колькасці сенатараў пратэстантамі з'яўляліся 16 чалавек, католікамі і праваслаўнымі – па 3 [6, с. 198 – 199, 233].

Ва ўмовах традыцыйнай верацярпімасці ВКЛ адбывалася паспяховае ўкараненне, творчае пераасэнсаванне і далейшае развіццё перадавых ідэй заходнееўрапейскай філасофскай думкі адносна пытанняў талерантнасці. Тэарэтычныя распрацоўкі вынікалі з прагматычных патрэб грамадства. Прызнаваліся перспектыўным цяжарам, міжканфесійны дыялог, свабодная дыскусія, удзел усіх вернікаў у рэлігійных справах [18, с. 71 – 73]. На практыцы рэалізаваліся ідэі цяжарнасці, уласцівыя раннім поглядам Лютэра і Кальвіна (выразна кантраставаўшы з наступнымі іх меркаваннямі і дзеяннямі) [19, с. 97 – 98; 20, с. 401; 21, с. 93 – 94].

Ужо казалася, што ўжыванне паняцця «залаты век» азначае прызнанне сучаснага ладу рэчаў недасканалым. Паколькі Ф. Еўлашоўскі акцэнтует увагу на рэлігійным жыцці, менавіта гэты аспект рэчаіснасці пачатку XVI стагоддзя ён лічыць заганным. «Залатым векам» ВКЛ, паводле Ф. Еўлашоўскага, з'яўляецца перыяд талерантнасці ў рэлігійнай сферы (шырэй – перыяд плюралізму ў культуры і ідэалогіі).

Такім чынам, два «залатыя вякі» Вялікага княства Літоўскага для краіны азначалі перыяд яе ўзвышэння, ўздыму, росквіту. У першым выпадку маецца на ўвазе палітычны, вайсковы, у другім – рэлігійны, культурны аспект. Абодва «залатыя вякі» адрозніваюцца паводле падыходаў да царкоўна-канфесійных спраў. Падчас першага «залатога веку» рэлігійная палітыка ў цэлым не дасягнула сваіх мэт (кансалідацыі грамадства і ліквідацыі ўплыву на яго з-за мяжы), аднак гэта кампенсавалася значнымі поспехамі ў іншых галінах дзейнасці дзяржавы. Падчас другога «залатога веку» сітуацыя была супрацьлеглай. Кансалідацыя грамадства на грунце талерантнасці давала вялікі плён і кампенсавала магчымыя пралікі ў іншых сферах.

ЛІТАРАТУРА

1. Анталогія даўняй беларускай літаратуры: IX – першая палова XVIII ст. / НАН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы; падрыхт. А.І. Богдан [і інш.]; навук. рэд. В.А. Чамярыцкі. – Мінск: Бел. навука, 2003. – 1015 с.
2. Вялікае княства Літоўскае: энцыкл.: у 2 т. – Мінск: БелЭн, 2005. – Т. 1: Абаленскі – Кадэнцыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – 668 с.; іл.
3. Krachel, T. Orgnazacja terytorialna diecezji wileńskiej (1388 – 1795) / T. Krachel // Наш радавод: матэрыялы міжнарод. науч. конф. по региональной истории Вост. Европы «Культура народов ВКЛ и Белоруссии: XIII – нач. XX в.». – Гродна, 1991. – Кн. 3. Ч. II. С. 211 – 216.
4. Батюшков, П.Н. Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края / П.Н. Батюшков. – Мінск: БГУ, 2004. – 407 с.
5. Франциск Скорина и его время: энцикл. справ. / редкол.: И.П. Шамякин (гл. ред.) [и др.]. – Мінск: БелСЭ, 1990. – 631 с.; іл.
6. Сагановіч, Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да кан. XVIII ст. / Г. Сагановіч. – Мінск: Энцыклапедыкс, 2001. – 412 с.; іл.
7. Унія в документах: сб. / сост. В.А. Теплова, З.И. Зуева. – Мінск: Лучи Софии, 1997. – 520 с.; іл.
8. Kempa, T. Działalność hetmana Konstantego Iwanowicza Ostrogińskiego na polu prawosławia // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 1999. – № 12 // Т. Kempa [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/bzh/12/12art_kempa.htm.
9. Чаропка, В. Імя ў летапісе / В. Чаропка. – 2-е выд., дап. – Мінск: Беларусь, 2003. – 639 с.; іл.
10. Мартос, А. Беларусь в исторической государственной и церковной жизни / А. Мартос. – Буэнос-Айрес: Б.и., 1966. – Репринт. – Мінск: Б.и., 1990. – 229 с.; іл.
11. Русская историческая библиотека, издаваемая императорскою археографическою комиссиею. Т. 6: Памятники древнерусского канонического права. – Ч. 1: Памятники XI – XV вв. – 2-е изд. – СПб.: Б.и., 1908. – 930 стб. + 446 стб. + 72 стб. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://civilreprint.consultant.ru/doc.asp?ID=6&PSC=1&PT=1&Page=1>.
12. Насевіч, В. ВКЛ ад узнікнення да Крэўскай уніі (аўтарскі вар. тэкста для 2-га тома «Гісторыі Беларусі»: ў 6 т.) / В. Насевіч [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vn.belinter.net/vkl/21.html>.
13. Вялікае княства Літоўскае: энцыкл.: у 2 т. – Мінск: БелЭн, 2006. – Т. 2: Кадэцкі корпус – Яцкевіч / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – 792 с.; іл.
14. Насевіч, В. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: падзеі і асобы / В. Насевіч. – Мінск: Польша, 1996. – 160 с.
15. Падокшын, С.А. Унія. Дзяржаўнасць. Культура (Філасофска-гістарычны аналіз) / С.А. Падокшын. – 2-е выд. – Мінск: Бел. навука, 2000. – 111 с.
16. Виноградов, Г.Н. Гуманистическая концепция церковной унии митрополита Григория Цамблака (первая четверть XV в.) / Г.Н. Виноградов // Наш радавод: матэрыялы міжнарод. науч. конф. по региональной истории Вост. Европы «Культура народов ВКЛ и Белоруссии: XIII – нач. XX в.». – Гродна, 1991. – Кн. 3. Ч. II. – С. 227 – 230.
17. Ермаловіч, М.І. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае / М.І. Ермаловіч. – 2-е выд. – Мінск: Беллітфонд, 2003. – 448 с.; іл.
18. Бортнік, І.А. Канцэпцыя талерантнасці ў рэнесанснай сацыяльна-палітычнай думцы Беларусі, Літвы і Польшчы / І.А. Бортнік // Вестн. Полоцк. гос. ун-а. Сер. А. Гуманитарные науки. – 2006. – № 1. – С. 70 – 76.
19. История средних веков: в 2 т. Т. 2 / под ред. С.Д. Сказкина, О.Л. Вайнштейна. – М.: Соцэкгиз, 1939. – 560 с.
20. Семёнов, В.Ф. История средних веков / В.Ф. Семёнов. – М.: Учпедгиз, 1956. – 551 с.
21. Бортнік, І.А. Вытокі і фарміраванне парадгмы талерантнасці ў еўрапейскай культуры / І.А. Бортнік // Вестн. Полоцк. гос. ун-та. Сер. А. Гуманитарные науки. – 2005. – № 7. – С. 89 – 98.